

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ & ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΑΓΙΟΤΑΦΙΚΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ

1. *Ἡ τοπογραφία τῶν μνημείων, ἡ διαμόρφωση καί οἱ ἱστορικές τους περιπέτειες μέχρι τήν περίοδο τῶν Σταυροφορῶν*

α. Ἡ τοπογραφία
τοῦ Γολγοθᾶ
καί ἡ ἀρχική μορφή
τοῦ Παναγίου Τάφου

Ποιά εἶναι ἡ τοπογραφία τοῦ λόφου τῆς Σταυρώσεως καί τοῦ Παναγίου Τάφου; Ἐρωτηματική διατύπωση. Ἐπειδὴ ὑπῆρξαν παλαιόθεν καί ἀντιρρήσεις γιά τήν γνησιότητα τῆς τοποθεσίας αὐτοῦ τοῦ Τάφου, δηλαδή τοῦ χώρου ἐκείνου πού βρίσκεται μέσα στά Ἱεροσόλυμα καί πού πιστεύθηκε ὡς ὁ Γολγοθᾶς τῶν Εὐαγγελίων, στόν ὁποῖο καί χτίστηκαν οἱ Ναοί τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου.

Εἶναι γνωστό ὅτι κατά τά Εὐαγγέλια καί τόν Ἀπόστολο Παῦλο, ὁ Χριστός «ἔξω τῆς πύλης (τῆς πόλεως) ἔπαθε» (Ἐβρ. ιγ' 12), «καί ἀπήγαγον αὐτόν εἰς τό σταυρῶσαι· ἐξερχόμενοι δέ (δηλαδή ἀπό τήν πόλη)...» (Ματθ. κζ' 32), «καί ἐξάγουσιν αὐτόν εἰς τό σταυρῶσαι» (Μάρκ. ιε' 20), «καί βαστάζων τόν σταυρόν αὐτοῦ ἐξῆλθε εἰς τόν λεγόμενον κρανίου τόπον, ὃς λέγεται ἐβραϊστί Γολγοθᾶ» (Ἰω. ιθ' 17). Καί ἀκριβῶς ἡ ἀντίθεση τῆς παραδιδόμενης τοποθεσίας πρός αὐτή τήν ἀπό κοινοῦ βεβαίωση τῶν Εὐαγγελίων καί τοῦ Παύλου, προκάλεσε

τίς σχετικές αντιρρήσεις. Από τούς πρώτους άμφισβητίες μνημονεύεται ό Καθολικός έπίσκοπος Ίάκωβος di Vitriato (περί τό 1140), άργότερα (άπό τόν 18^ο αιώνα και έξής) οί Προτεστάντες γερμανοί Korte και Crome, ό Άγγλικανός Robinson, ό K. Anderson, ό άγγλος στρατηγός Ch. Gordon (1883) κ.ά., ώς και ό Έλληνας γεωγράφος Γ. Άρβανιτάκης, ό όποίος και δημοσίευσε τό 1923, γαλλιστί, τήν μελέτη *Golgotha et le Sepulcre* (Άλεξάνδρεια). Όλοι σχεδόν, πιστεύοντας ότι άκολουθοϋν τά Εϋαγγέλια, τοποθετοϋν τόν Πανάγιο Τάφο εκτός τής πόλεως τών Ίεροσολύμων (πύλης τής Κρίσεως) πρός τήν όδό Δαμασκοϋ ή Ίόπτης (Γιάφφας). Η διαμάχη ύπηρξε ζωηρή κατά τόν 16^ο αιώνα. Τήν παράδοση τής γνησιότητας τοϋ Παν. Τάφου ύποστήριζαν πάντοτε οί Όρθόδοξοι θεολόγοι, οί φραγκισκανοί μοναχοί τών Ίεροσολύμων και, μαζί τους, ό Zuallart (1587), ό Alcarotti (1587) ό Villamont (1588) κ.ά. (Βλ. Zuallart G., *Il devotissimo viaggio di Gierusalemme*, Ρώμη 1595, σελ. 154. Villamont A., *Les voyages ... 1607* σ. 345 κεξ.).

Σήμερα οί Διαμαρτυρόμενοι κάνουν ιδιαίτερο λόγο για τόν «Γολγοθά τοϋ Gordon», όπως όνομάζουν ένα σπηλαιώδη λόφο πού έξερεύνησε ό στρατηγός στά βόρεια τής πύλης τής Δαμασκοϋ, ό όποίος μέ τίς όπές του ύπενθυμίζει ανθρώπινο κρανίο (ΠΙΝΑΚΑΣ 2, α). Σέ αυτό τόν λόφο ύπάρχει και τάφος άνώνυμος, λαξευτός στό πέτρωμα, μέ θυροειδή είσοδο (ΠΙΝ. 1, α) ώς και μικρός κήπος, στοιχειά δηλαδή μέ τά όποία πιστεύουν ότι σέ αυτό τό μέρος έχουμε τόν τάφο τοϋ Ίησοϋ (άφοϋ «ἦν ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη κήπος, καί ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινόν, ἐν ᾧ οὐδέποτε οὐδεὶς ἐτέθη» (Ίω. ιθ' 41). Άλλά βέβαια, μπορεῖ νά αντιτάξει κανείς ότι, επειδή στό βραχῶδες αυτό τοπίο ύπάρχει κήπος και μνημεῖο, δέν έπεται κατ' ανάγκη ότι αυτά ανταποκρίνονται στην Εϋαγγελική διήγηση. (Ο τάφος αυτός, έξ άλλου, θεωρεῖται σήμερα μεταγενέ-

στερος καθώς και ἡ εἴσοδος του, ἐνῶ ὁ κῆπος δέν παρέχει καμμιά βεβαιότητα ὅτι εἶναι παλαιός). Ἐσπευσαν ὁμως οἱ Διαμαρτυρόμενοι νά στηρίξουν τόν ἰσχυρισμό τους μέ τό ἄνω-τέρω Βιβλικό χωρίο, τό ὁποῖο σέ τρεῖς γλῶσσες ἐχάραξαν σέ πλάκα τήν ὁποία ἔστησαν ἐπί τόπου.

Ὁ Ἀρβανιτάκης πάλι νομίζει ὡς τάφο τοῦ Ἰησοῦ τό λεγόμενο μνημεῖο τοῦ Ἡρώδη, ἡ ἀκριβέστερα, τῆς Νικηφορίας (ἀπό τό σχετικό κτῆμα) τό ὁποῖο βρίσκεται στόν βραχώδη καί σπηλαιώδη λοφίσκο νοτιανατολικά τοῦ τείχνους τῆς Σιών. Καί αὐτός ὁ λοφίσκος εἶχε ὀρύγματα τά ὁποῖα τοῦ πρόσδιδαν τήν ὄψη κρανίου, κατά τόν Ἀρβανιτάκη. Ἄλλως τε «κρανίου τόπος» ὀνομάστηκε ὁ λόφος τῆς Σταυρώσεως γι' αὐτή του τήν ὁμοιότητα (καί ὄχι, φυσικά, γιά τήν ἐβραϊκή δοξασία τῆς, τάχα, ἐνταῦθα εὐρέσεως τοῦ κρανίου τοῦ Ἀδάμ, ὁ ὁποῖος ὁμως, ἐν πάσει περιπτώσει, τάφηκε στήν Χεβρώνα). Καί ὁ Renan δέχεται αὐτή τήν ὁμοιότητα τοῦ λόφου καί, σχετιζοντας τόν Γολγοθᾶ πρὸς τή γαλλική λέξη «chaumont», τόν θεωρεῖ «γῆλοφο σέ σχῆμα φαλακροῦ κρανίου, ὅπως π.χ. ὁ λοφίσκος πού δεσπόζει στό σπήλαιο τοῦ Ἰερεμία» (*Vie du Jesus*, Κεφ. 25).

Παρά ταῦτα, ἔχουμε τήν γνώμη ὅτι οἱ συσχετισμοί αὐτοί, καθώς καί ἡ τοποθέτηση τοῦ Γολγοθᾶ καί τοῦ Τάφου ἐκτός τοῦ ἀπό αἰώνων παραδιδόμενου τόπου, δέν εἶναι καθόλου ἐπιτυχεῖς. Ὅπως καί στήν περίπτωση τοῦ Gordon ἔτσι, μπορούμε νά ποῦμε γενικότερα ὅτι, ἐπειδή ὁ χώρος τῆς Σταυρώσεως ἔμοιαζε μέ κρανίο (σωστό κατ' ἀρχήν) δέν σημαίνει ὀπωσδήποτε ὅτι ἀνταποκρίνεται σέ αὐτό κάθε παρόμοιος λόφος πού ἐμεῖς ἐπιθυμοῦμε νά ταυτίζουμε. Δέν σημαίνει ἐπομένως ὅτι καί ὁ βραχώδης (μέ ὀρύγματα) λοφίσκος τῆς «Νικηφορίας» τοῦ Ἀρβανιτάκη, ἀποτελεῖ τόν «κρανίου τόπον» ὅπου ὁ Χριστός θανατώθηκε. Καί τοῦτο ἐπειδή ἀνάλογα ὀρύγματα σέ πετρώματα λόφων ὑπάρχουν παντοῦ τῆς γῆς,

καί τά ὁποῖα μάλιστα ἐμφανίζουσι εὐκρινῶς τήν μορφή ἀνθρώπινου κρανίου, μέ τίς δύο ὀπές τῶν ματιῶν καί τήν τρίτη τοῦ στόματος. (Πρβλ. καί βράχους μέ μορφή κεφαλῆς ζῶων, κ.ἄ., καί οἱ ὁποῖοι δίνουσι τό ὄνομά τους στήν περιοχή, ὅπως π.χ. εἶναι οἱ «κυνός κεφαλαί» στή Θεσσαλία, ἤ οἱ «αιγός ποταμοί» στόν Ἑλλάσποντο, κατά τήν παρατήρηση τοῦ Ἀρβανιτάκη, ὅπ.π., σελ. 62). Τά ὀρύγματα αὐτά σέ βράχους, μέ ὁμοιότητα ἀνθρώπινου κρανίου, εἶναι συνήθως φυσικά (γεωλογική διαμόρφωση, διάβρωση κ.τ.π.) τά ὁποῖα συχνά διευρύνονται ἀπό τόν ἄνθρωπο καί χρησιμοποιοῦνται εἴτε γιά κατοικία, εἴτε γιά λατρευτικούς σκοπούς (πρωτόγονοι) ἤ γιά ἐνταφιασμούς ἀλλά καί ἀπό ἀσκητές (ὡς ἀσκηταριά). Ἀλλά ἀκόμη χρησιμοποιοῦνται (τά χαμηλότερα) ἀπό ποιμένες καί σέ ὀρισμένες περιπτώσεις —πιό παλιά— ἀπό τυροκόμους. Ὡς ἕνα παράδειγμα ἀπό τά πολλά ἀναφέρουμε τίς μεγαλιθικές μορφές (χρονολογοῦνται 3000 περίπου χρόνια π.Χ.) στήν Σαρδηνία (τά λεγόμενα domus de janas = σπιτί(α) τῶν μαγισσῶν) πού συνιστοῦν μεγάλες ὀφθαλμοειδεῖς φυσικές ὀπές καί, μιά εὐρύτερη, σάν στόμα, καί οἱ ὁποῖες ἔχουσι ἐπεξεργαστεῖ ἀπό ἀνθρώπινα χέρια σέ θαλάμους νεκροπόλεων καί παρουσιάζουσι ἀκριβῶς μορφή κρανίου (ΠΙΝ. 2β). Ὁ λαός τίς ὀνομάζει «τάφους τῶν γιγάντων», μάλιστα σέ ὀρισμένην περιοχή (Anghelou-Alghero) τῆς Σαρδηνίας. Ἐπομένως καί οἱ λοφίσκοι μέ τίς ὀπές γύρω στήν Ἱερουσαλήμ, δέν ἀποτελοῦν ἀποδείξεις κατά τῆς γνησιότητος τοῦ πάντοτε πιστευομένου ἀπό τήν Ἐκκλησίαν ὡς τοῦ πραγματικοῦ Ἀγιογραφικοῦ Γολγοθᾶ, μέ τόν «Θεοδέγμονα» ἅγιο Τάφο.

Βέβαια πολυσυζήτητη δυσκολία παρουσίαζεν ἀνέκαθεν ἡ ἀντίθεση, ὅτι δηλαδή ὁ πιστευόμενος Γολγοθᾶς μέ τόν Τάφο βρῖσκονται μέσα στά Ἱεροσόλυμα, ἐνῶ ὁ Χριστός «ἔξω τῆς πύλης (τῆς πόλεως) ἔπαθε» (Ἐβρ. ιγ' 12) πρᾶγμα πού, ὅπως

είπαμε, αποτελεί κοινό τόπο τῶν Εὐαγγελίων τὰ ὅποια βεβαιώνουν ὅτι ὁ Γολγοθᾶς ἦταν ἐκτός τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Ἦδη ὁμως ὁ Renan (παρά τό κριτικό του πνεῦμα τό ὅποιο, πολλές φορές, φθάνοντας στά ἄκρα γίνεται ἀρνητικό) παρατήρησε εὐστοχα καί δίκαια ὅτι, πρά τίς ἀντιρρήσεις (καί τίς δικές του ἐπιφυλάξεις) «οἱ εὐλαβεῖς τοπογράφοι τοῦ Κωνσταντίνου θά εἶχαν κάποιον σοβαρό λόγο καί θά ἀνέκριναν μαρτυρίες κ.λπ.» πρὶν υἱοθετήσουν τήν παράδοση. Καί ἀκόμη —προσθέτει σέ ὑποσημείωση— «θά ὀδηγήθηκαν στόν γνήσιον Γολγοθᾶ ἀπό τήν ἐκεῖ ἐπάνω ὑπαρξη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης», ὁ ὁποῖος χτίστηκε ἀπό τούς Ρωμαίους ἀκριβῶς γιά νά προσβάλει καί νά ἐξαλείψει τήν χριστιανική λατρεία πού πραγματοποιοῦσαν οἱ πιστοί στόν Πανάγ. Τάφο, πολύ πρὶν ἀπό τόν Μεγ. Κωνσταντῖνο (ἴ.π. κεφ. 25). Στηριζόμενοι κυρίως στήν πληροφορία τοῦ ἱστορικοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας Εὐσεβίου (*Εἰς τόν βίον Κωνσταντίνου βασιλέως*, ΒΕΠΕΣ. τόμ. 24, σελ. 156, Ἀθήνα 1960), συμπεραίνουν οἱ περισσότεροι ὀρθόδοξοι συγγραφεῖς ὅτι τόν εἰδωλολατρικό αὐτό ναό εἶχε ἰδρύσει ὁ αὐτοκράτορας Ἀδριανός ὅταν κυρίεψε καί κατέστρεψε τήν Ἱερουσαλήμ, τό 135 μ.Χ. (Ἀλλά οὔτε ὁ Εὐσέβιος οὔτε οἱ ἄλλοι ἱστορικοί, ὡς ὁ Σωκράτης, ὁ Σωζόμενος καί ὁ Ἱερώνυμος πού ἀναφέρουν αὐτό τό ναό, εἶναι κατηγορηματικοί ὅτι τόν ἴδρυσεν ὁ Ἀδριανός). Ὅμως ἡ νεότερη ἔρευνα ἐδικαίωσε τήν παρατήρηση τοῦ Renan καί τήν παλαιοχριστιανική παράδοση. Ὄντως ὁ ἐγγονός τοῦ μεγάλου Ἡρώδη, Ἡρώδης ὁ Ἀγρίππας (41-69 μ.Χ.) φέρεται ὅτι ἔχτισε ἕνα νέο τεῖχος πιο ἔξω τῆς πόλεως μέ τό ὅποιο περιέλαβε ἔτσι καί τόν Γολγοθᾶ μέσα στήν πόλη. Παρ' ὄλο ὅτι ὁ Ἰώσηπος (38-100 μ.Χ. περίπου) γνωρίζει τό δεύτερο τεῖχος (*Ἰουδαϊκός πόλεμος* 76,18) καί παρά τίς ἀμφιβολίες τοῦ Ἀρβανιτάκη γιά τό τί περιέκλεισε αὐτό τό τεῖχος μέ τίς διακυμάνσεις του κατά τήν ἐπέκτασή